

Срђан Ж. СЛОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ДУХОВНЕ ПРЕТЕЧЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА**

Айсџиракџи: Савремени постмодернизам у филозофији свој успон је изградио захваљујући својим духовним претечама из XVIII и XIX века. Одликује се критиком просветитељске филозофије засноване на руководећој улози разума у сазнању. Претече постмодернизма оличене у Русоу, Канту, Кјеркегору, Ничеу и Хајдегеру, жестоко су критиковали преовлађујућу улогу разума у сазнању и долажењу до истине. Апсолутне истине и индивидуализма нема.

Такође се мења однос између моћи и знања, врши се замена њихових позиција у односу на чувено Бејконово „знање је моћ“, да би се дошло до новог, „постмодерног стања“, које се огледа у одсуству метанаратива, давање на значају микро елементима и новим односима између читалаца, писца и текста. Оваквим схватањима допринела је егзистенцијалистичка филозофија, борећи се за опстанак човека дајући примат егзистенцији у односу на есенцију.

Кључне речи: Кант, Русо, Кјеркегор, Ниче, Хајдегер, претече, постмодернизам, разум, критика.

Модерна филозофија се сматра секуларном и хуманистичком и усредсређује се на способност људског бића да открије природне и друштвене истине у циљу конструисања света у коме живи. Модерна филозофија се заснивала на схватању да у космосу и самом друштву постоје ред и закони, које разум може да открије, у циљу овладавања природом и друштвом. Дакле, веровало се у неприкосновену моћ разума - то је истакнута способност човека који је, захваљујући томе, у стању да успостави морални и правни поредак.

Вера у рационалност створена је у доба ренесансе и научно-технолошким револуцијама XVI и XVII века, да би свој врхунац доживела у време просвећености. Оваква мисао је доведена у питање делима филозофа попут Канта, Кјеркегора и Ничеа. Они су својом критиком рационалистичке филозофије утрли пут постмодернизму.

Схватити **Канта** као духовну претечу постмодернизма, значи његово неизбежно поређење са просветитељством. Ово не само због тога што му временски и просторно припада, већ и због тога што је његов истински критичар. Ова тврдња и не чуди када се узме у обзир да је Кант извршио критику емпиризма

* Научни саветник, drsrjdjans@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. 01. 2022. године.

и рационализма на бази свог трансценденталног идеализма. Просветитељи су били руковођени идејом рационализма, веровањем да ће се уз помоћ разума извршити преображај друштва.

Напредак науке и акумулација знања ће водити напретку, просперитету и савршенству. Русо је био први који је убацио црв сумње у напред наведену тврдњу; изазвао је ову „машину напретка“ вршећи перманентну критику епохе којој припада. Дакле, постао је истински представник „контра просветитељске“ епохе (Counter-Enlightenment). Отворено ће довести у питање улогу разума у сазнању (Hicks 2004: 24).

Русо се поставио супротно ономе чему су се људи тога доба дивили. За Русоа, „наше душе су корумпиране у сразмери са напретком науке и уметности“ (Slović 2019: 300-309). Русо поставља једноставно питање: Шта је учење без врлине? О каквом напретку говоримо без напретка у доброту? Након тога констатује да су научници произвели мало тога корисног за друштво. У свом првом дискурсу Русо је подвргао критици Волтеров (Voltaire) рационализам укључујући и друге представнике епохе рационализма и просвећености. Исто то је чинио и у потоњим списима, што га је од аутсајдера учинило главним критичарем модернизма. Није био традиционалист, јер је давао примат осећањима наспрам разуму чиме је постао протагонист ултрамодерног доба, које ће заменити доба разума.

Русоов став о бескорисности науке, уметности и филозофије се извлачи из етичких примеса алтруизма, које почивају на метафизичкој природи човека, као бићу вођеном емоцијама, што нема неког утицаја на врсту у целини. Према Другом дискурсу, који се тиче порекла неједнакости међу људима, узрок свих зала код човека јесте способност самоперфекције – његова способност супротстављања својој природи, тако што ће желети да постане више онога што би требало да буде, а што јесте у свом природном стању.

Код човека су у природном стању све потребе задовољене тзв. природним условима плодности. Човек је ту „робустан, агилан и храбар, што није ситуација у друштвеном стању“ (Slović 2019: 300-309). Човек живи у свом стању сиромаштва и хармоничности налик оном у племенском стадијуму, а друштвено стање се успоставља оног тренутка када открије идеју својине. Својина је истинска основа грађанског друштва. Тежња за поседовањем својине полако издиже човека изнад другог и угрожава његов опстанак. Онај који је нешто присвојио као своје одваја се од других људи. Успостављањем својине код човека почиње да преовладава зло, а наука и уметност то још више поспешују. Иако просветитељство заговара напредак на основу развоја науке и уметности, за Русоа је то бескорисно јер човеку даје више него што му је потребно да би опстао у природном стању.

Кант се сматра парадигмом рационалистичке епистемологије и њено све слабије место у стицању сазнања ће бити основа постмодернистичког неверовања у разум. Кант је у својим анализама полазио од две претпоставке: да је сазнајни субјект претпрека у стицању знања и да арбитарност, универзалност и потреба немају легитимну основу у нашем искуству (Hicks 2004: 37). Оваквим схватањем, Кант се удаљава од просветитељства, и чини истинску духовну претечу постмодернизма. Зашто је то тако? Због тога што разум произилази из стварности (Hicks 2004: 41).

Када се разум једном одвоји од стварности, он оставља простор за детаље, а то су детаљи који ће се разматрати у наредна два века. Дакле, Кант је пружио основу, а постмодернисти су надограђивали своје ставове. Оног тренутка када се дође до сржи постмодернизма, разум постаје све релативнији.

Кант је истицао да је стварност заувек затворена за разум, тако да је разум ограничен на разумевање сопственог субјективног производа (Nicks 2004: 28). Својом критиком емпиризма и рационализма Кант је указао на чињеницу да је тешко доћи до објективне истине. У оној мери у којој је Кант критиковао поменуте правце, у тој мери су остмодернисти критиковали модернизам. С друге стране, не треба губити из вида чињеницу да су понешто и преузимали из праваца које су критиковали. Основу нашег сазнања чини ум, а не стварност. Стварност је у сагласности са разумом, а никако обрнуто. Кант је значајан за постмодернизам јер је учинио велики корак од објективности ка субјективности. Ово ће прихватити и постмодернисти и давати већи значај субјекту који тумачи текст, у односу на сам текст.

Дански филозоф, **Сорен Кјеркегор**, извршио је систематску критику улоге разума у сазнању. То је критика модернизма, а сама чињеница да му је филозофија критична, одмах указује на неумитну везу са постмодернизмом. Кјеркегор спада у филозофе код којих је лични живот повезан са формирањем њихових филозофских ставова. Критикује Хегела са егзистенционалистичког аспекта. Човек је пред дилемом: бира апсолут свога важења насупрот објективној истини (Клашар 2018: 7). Хегел је инсистирао на универзалном и логосу, а Кјеркегор на личном. Хегел обликује јединство противречности, док је Кјеркегор разаспет између њих. Против је рефлексивне која нагони човека на одсуство логике, што Кјеркегор упоређује са затвором. То је заробљеност која се може превазићи путем религије (Kierkegaard 1978: 81).

Кјеркегор хришћанство тумачи егзистенцијалистички. Путем хришћанства је желео да појединца приближи богу. Страх и ирационални елементи су битни за разумевање хришћанства. Путем религије, појединац утире пут ка властитој егзистенцији. Против је егалитаризма и чулни део личност односи превагу над разумским. Ова Кјеркегорова тврдња ће бити прихваћена и од стране реалистичких теорија политике и међународних односа, тако да ће сила постати циљ и средство спољне политике држава. Егзистенција односи превагу над есенцијом, али да би се остварила, треба да прође кроз три етапе: естетску, етичку и религиозну.

• **Естетички стадијум је чулне природе и одређен је страстима.** Идеал овог стадијума је Дон Жуан. На њему човек лута у потрази за чистим задовољством. Естета живи изван себе и подложен је утицају спољних елемената. Пати од недостатка свести да се сам треба ангажовати да би досегао властито Ја (Golubović 2013: 73).

• **Етички стадијум** догађа се код човека који је свестан свог незнања, који се залаже за поштовање одређених етичких принципа. Пример човека овог стадијума је Сократ. До преласка у овај стадијум човек постаје свестан чињенице да треба да мења дотадашњи начин живота. Човек, улазећи у вишу фазу егзистирања, усваја и нове вредности.

• **Религиозни стадијум**, оличен у Авраму као идеалном човеку, догађа се када човек верује без икаквих примисли о естетском и етичком стадијуму пута.

Религијски стадијум свој врхунац достиже у хришћанству. Кјеркегор хришћанство тумачи егзистенцијалистички и истиче да се у њему човек сусреће са „сопственом егзистенцијом“ (Šestov 2002: 177). Овим Кјеркегор врши раскид са рационалистичком филозофијом. Човек који се преображава путем хришћанства не треба да мисли по диктату разума. Разум прати један парадокс: човек некада верује у оно што не разуме. Дакле, вера се одређује ирационалистички. Њој су иманентни апсурд и парадокс.

Са многим Кјеркегоровим постулатима слаже се и **Ниче**, али и иде даље од њега. Ничеов став према религији и моралу није позитиван као Кјеркегоров већ их сматра репресивним категоријама. Ниче радикализује критику просветитељства и, у стилу Маркса, заговара секуларни приступ друштвеној теорији, чиме се полако приближио постмодерној теорији. Постао је веза између егзистенцијализма и постмодернизма. Својом критиком индивидуализма и разума дао је обриси потоне постмодерне теорије а . Извршио је деконструкцију модерних појмова истине, представљања и објективности, естетике и начина писања.

Почевши од својих раних радова, Ниче се, попут Кјеркегора, борио против рационализма и идеализма, који су давали предност разуму над личним емоцијама. Ниче врши десубјективизацију истичући да „је вршилац радње обична фикција придодата учињеном делу – у делу је целокупна радња“ (Best, Kellner 2022: 4).

Мада критикује просветитељство, Ниче са њим има и додирних тачака. То је критика метафизике. Истиче да нема вечних чињеница и апсолутних истина. Овим је Ниче утицао на постмодерну критику метафизике као начина застарелог мишљења. Критикујући могућност постојања универзалних мисли и сазнања, заједно са метафизиком, Ниче врши постмодернистички заокрет у филозофији, путем радикалне деконструкције модернизма.

Постојање несклада између стварног и очигледног Ниче разрешава у свом делу *Рађање трагедије*, где је представио синтезу природних импулса оличених у Аполону и Дионизију (Словић 2018: 28). Аполон је бог лепих форми и слика, а Дионизи бог помаме и отрова. Док су трагедија и уметност потврда живота који повезује ова два опречна импулса, логика и наука су засноване на Аполонијској репрезентацији, која је постала инертна и безживотна. Ниче је убеђен да би повратак Дионизија успео да спасе модерно друштво нихилизма. Из овога произилази анархични смисао заједнице, а концепт његовог „Ја“ је метафизички. Произилази из моралног императива одговорног за неприкладно деловање. „Ја“ се у Ничеовој филозофији дешава као морална илузија и социјална конструкција. Јављање логике овакве врсте је резултат жеље за приступом заједничким друштвеним вредностима (Словић 2018: 28).

Ниче заговара вредности афирмације живота који се састоје у деконструкцији једино зарад реконструкције. Удаљујући се од Шопенхауеровог песимизма и враћајући се грчкој трагедији, Ниче трага за „оправдањем живота, чак и на један ужасан и противречан начин, оправдање које се може наћи у уметности, креативности, независности и појави хуманости „вишег нивоа“ (Best, Kellner 2022: 5). Мада Ничеова перспективност негира могућност потврђивања било ког апсолута или универзалних вредности, све идеје и вредности су позиција индивидуалне конструкције

воље за моћ. О њима се суди до оног нивоа до кога они служе или не вредностима живота, креативности и јаке индивидуалности. Чињенице не постоје, већ интерпретације које ствара појединац. Овим ће се постмодернисти увелико инспирисати приликом анализе односа између аутора, текста и читалаца. Ради се о тумачењу текста из различитих перспектива

Ниче је оставио велики траг у филозофији и сматра се филозофом који је начинио велику транзицију ка постмодернизму. Његова критика западног рационализма у великој мери је утицала на Хајдегера, Дерида, Делеза. Фукоа, Лиотара и остале представнике постмодернизма. **Хајдегер** је извршио комбинацију Ничеове критике модерне са предмодерном филозофијом. У свом делу *Бишак и време*, Хајдегер је даље развио Кјеркегорову и Ничеову критику масовне културе кроз свој концепт безличног „Једног“, који је доминирао просечним човеком.

Хајдегерову критику модернизма прихватили су **Фуко** и **Дерида**, критикујући западну метафизику. Према Хајдегеру, модерна субјективност се успоставља као суверен инструмент доминације објекта и да су његове сопствене репрезентације света резултат модернизма. Током 60-их година прошлог века појавиће се поменути постмодерни писци, који ће се супротставити Картезијанском схватању разума и субјекта о просветитељском гледању историје.

Дерида напада појмове попут центра, тоталитет и структура. Појам „разлика“ се налази у суштини свих ствари: језик добија своје значење само преко лингвистичког ланца диференцијације (Best, Kellner 2022: 6). Дерида је у својим делима желео да истакне да нема директног приступа стварности. У читавом спектру лингвистичког света нема ничега осим „бескрајног ланца означивача и међутекстуалности“ (Best, Kellner 2022: 6). Створио је један подправац у постмодернизму: деконструкцију западне метафизике. Раније се све објашњавало метафизиком, што је довело до заборава бића (Словић 2018: 49).

Фуко се придружио Дерида и својим специфичним схватањима моћи и разума указао на потенцијалне друштвене девијације. Давао је одређени значај историји, а човека сматра производом одређених историјских услова.

У свом делу *The Postmodern Condition – A Report on Knowledge*, Лиотар истиче да знање мења статус онда када друштва улазе у постиндустријско доба, а културе у постмодерно. Савремену културу дефинише као губитак вере у метанаративе, који су некада служили као организациони принципи колективног друштвеног искуства. Хетерогеност постмодерних језичких игара умањује моћ „наративних монопола“ у објашњавању историје и деобе будућности, док остају несвесни према захтевима за истином и интересима које могу да заступају. Правично друштво би овим могло да се води путем дисензуса – „скупом правила просуђивања која не само да омогућују већу правичност и толеранцију, већ и „шири спектар знања“ (Словић 2018: 42). Лиотар је у свом делу *Послимодерно сјање* конструисао пројекат „постмодерно стање“, наспрам Хабермасовом пројекту „теорија комуникационог деловања“ (Lyotard 1984: 71).

Дакле, Хабермас се не удаљава од просветитељства већ га модификује. у померању схватања о разуму као нечега што је својина субјекта или индивидуалног „свог“, према разуму досегнутог преко теорије комуникативне радње (Niall 2016: 8). За Хабермаса разум није нешто што представља способност или својство.

Да би људско биће могло да делује или желело да нешто уради, требало је да постоји свет претпостављених сврха и значења. Хабермас наставља са традицијом феноменологије повезујући је са претпостављеном средином значења и другим субјектима у својству животног света.

Постмодернизам егзистира већ шест деценија и пред њим су изазови савремене епохе. Да би се ухватио у коштац са њима, постмодернизам ће морати да другачије постави своју критику ка модернизму: то значи да ће морати да прихвати сва његова достигнућа, а критику вршити прагматичније. Подложен је различитим интерпретацијама: неке присталице га сматрају посебним духовним и интелектуалним стањем, карактеристичним за различите епохе у њиховој завршној фази, трансистиријски феномен који пролази кроз различите епохе, док га други сматрају посебном епохом. За скептике, постмодернизам означава „крај историје западног друштва“.

ЛИТЕРАТУРА

- Best and Kellner, 2022: Steven Best and Douglas Kellner. „The Postmodern Turn in Philosophy: Theoretical Provocations and Normative Deficits“. sbest@elp.it.com andkellner@ucla.edu (pristupljeno 15.03.2922.)
- Golubović, 2013: Aleksandra Golubović. *Uvod u Kjerkegardovu antropologiju*. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Hicks, 2004: Stephen Hicks. *Explaining Postmodernism – Scepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. New Berlin/Milwaukee: Scholargy Publishing.
- Kierkegard, 1978: Soren Kierkegard. *The Age of Revolution and the Present Age*. Princeton: Princeton University Press.
- Klačar, 2018: Enisa Klačar. *Tjeskoba kao središte lične egzistencije u filozofiji Martina Hajdegera i Sorena Kjerkegora*. Sarajevo: Filozofski fakultet – magistarski rad -
- Lyotar, 1984: Jean-François Lyotard. *The Postmodern Condition: A Report to Knowledge*. Mineapolis: University of Mineapolis Press.
- Niall 2016: Lucy Niall. *Dictionary of Postmodernism*. Seam Lucy-Stevenson. Oxford: Malden: Wiley Blackwell.
- Slović 2019. Srdjan Slović. „Jean-Jacques Rousseau - A True Critic of the Enlightenment Era“. Yalta/Simferopolj: Haraski forum.
- Šestov, 2002: Lav Šestov. *Kjerkegor i egzistencijalna filozofija*. Beograd: Plato.
- Словић, 2018: Срђан Словић. *Постмодернизам у друштвеним наукама и међународним односима*. Приштина/Лепосавић: Институт за српску културу.

Srdan Ž. SLOVIĆ

SPIRITUAL PRECURSORS OF POSTMODERNISM

SUMMARY

Contemporary postmodernism in philosophy for its rising is due to its spiritual precursors of the 18th and 19th century. It is featured by the criticism of the enlightenment philosophy based on leading role of reason in knowledge. Precursors of postmodernism personified in Kant, Kierkegaard, Nietzsche and Heidegger severely criticized a prevailing role of reason in knowledge process and reaching of truth. There is no absolute truth and individualism.

The relationship between knowledge and power is also subject to change: it is changed their positions related to famous Bacon's „knowledge is power“ in order to reach new “postmodern condition”, which is featured by the absence of metanarratives, giving the importance of small récites and new relationships between readers, writer and text. Such comprehensions were spurred by existentialist philosophy fighting for the survival of man giving primacy of existence over essence. In what measure postmodernism will be able to respond to many challenges of modern world depends of its adaptability toward modern streams in social sciences and more objective approach to modernism.

Key words: Kant, Rousseau, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, precursors, postmodernism, reason, criticism.